

БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ АНГЛАШ МАЛАКАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

*Абдижамилова Маҳфуза Махмудовна
Бошлангич таълим кафедраси ўқитувчиси
Нукус давлат педагогика институти, Ўзбекистон*

Аннотация: Мақолада асосан бошлангич синф ўқувчиларининг ўқиб тушуниш жараёнлари, ўқиш саводхонлиги, онгли ўқиш ва матнни ўқиб тушуниш хусусиятлари ҳақида баён этилади.

Калит сўзлар: Матн, ўқиб тушуниш, ўқиш саводхонлиги, онгли ўқиш, ижодий ўқиш ва тушуниш жараёни.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ПОНИМАНИЕ У УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

*Абдижамилова Маҳфуза Махмудовна
Преподаватель кафедры Начальное образование
Нукусский государственный педагогический институт,
Узбекистан*

Аннотация: В статье в основном описываются процессы понимания прочитанного, читательская грамотность, осознанное чтение и понимание прочитанного текста учащимися начальных классов

Ключевые слова: текст, понимание прочитанного, читательская грамотность, осознанное чтение, творческое чтение и процесс понимания. чтение, творческое чтение и процесс понимания.

ESTABLISHING UNDERSTANDING SKILLS OF STUDENTS IN PRIMARY EDUCATION

*Abdijamilova Makhfuzha Maxmudovna
Teacher of the Primary Education department
Nukus State Pedagogical Institute, Uzbekistan*

Annotation The article mainly describes the features of fluency, fluency literacy, conscious fluency and text fluency of elementary school students.

Keywords: Text, fluency, fluency literacy, conscious fluency, creative fluency and comprehension process.

Кириш. Жаҳон тажрибасидан маълумки, 3-4-синф ўқувчилари маълумот излаш, матнларни шарҳлаш, уларнинг мазмунини оғзаки ва ёзма шаклда акс эттиришни, матнни нима ҳақида эканлигини англаши, ўқилган матнни баҳолаш кўникмаларини эгаллаган бўлишлари лозим.

Шунингдек, бошланғич таълимда ўқувчиларнинг англаш малакаларини шакллантириш орқали уларнинг ўқиб тушуниш малакаларини такомиллаштириш бугунги кундаги долзарб масалаларнинг бири сифатида қаралмоқда.

Таълим тизими ҳам замон талаблари асосида ўқувчининг нафақат билим, кўникма ва малакасини ривожлантиришга, балки уни ўз лаёқати ва қобилиятларидан етарлича фойдалана оладиган, ташқи муҳит ва жамият билан муносабатга кириши оладиган, тез ўзгарувчан шароитларга мослаша оладиган шахс сифатида тарбиялашга асосий эътиборни қаратмоқда. Бу борада ривожлантирилиши лозим бўлган бир қанча йўналишлар мавжуд бўлиб, бунда ўқиш саводхонлигининг ўрни аҳамиятлидир. Шунинг учун ҳам кўп йиллардан буён турли мамлакатларнинг олимлари ва педагоглари ўқувчилар учун ўқиш жараёнини қизиқарли ва самарали олиб бориш масаласида бош қотирганлар. Кейинчалик олиб борилган тадқиқотлар натижасида олимлар томонидан ўқиш жараёнини қандай олиб бориш мумкинлиги, матн билан ишлашда қандай стратегияларни қўллаш зарурлиги юзасидан бир қанча илмий хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Шу тариқа аввал педагогикада “ўқиб тушуниш” атамаси қўллана бошланди, кейинчалик эса В.П.Шетеметевский томонидан “онгли ўқиш” тушунчаси фанга кириб кела бошлади. Шунингдек, “Онгли ўқиш” атамасини К.Д.Ушинскийнинг ҳам бир қанча асарларида учратиш мумкин [1]. Бошқа муаллифларнинг асарларида эса ушбу жараён “ижодий ўқиш” деб ҳам аталганлигини кузатишимиз мумкин [2].

Йиллар ўтиши билан мазкур жараён ўзининг нақадар муҳимлиги, инсоннинг юксалиши, жамиятда ўз ўринини топишида беқиёс аҳамиятга эга эканлиги билан боғлиқ жиҳатлар ҳар бир даврнинг методист олимлари, педагог ва психологлари томонидан ўрганилган бўлиб, бу жараён билан боғлиқ атама ҳам ҳар томонлама мукамал шаклга келтирилди. Эндиликда у ўқувчининг ҳарф таниш ва матнда берилган турли графемаларни ўзаро боғлаган ҳолда сўз шаклига келтириб талаффуз эта олиш кўникмаси деган тушунчадан анча кенг маънодаги тушунчага айланиб улгурган.

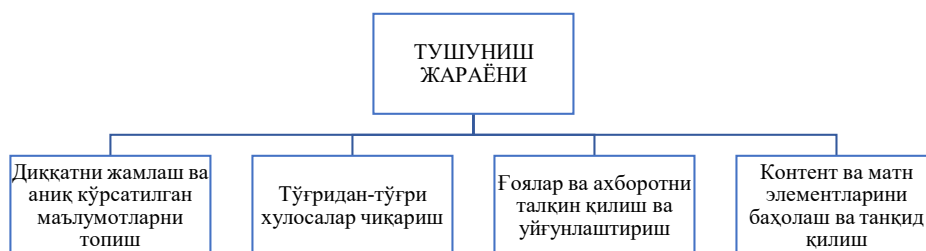
Маълумки, кейинги йилларда замонавий тил таълимининг асосий мақсади ўқувчиларда англаш билан боғлиқ (ўқиб тушуниш ва тинглаб тушуниш)га га оид нутқий кўникмаларни шакллантиришга қаратилмоқда. Шу мақсадда тил ўқитиш методикасида ушбу масала илмий-методик муаммо сифатида алоҳида тадқиқот ишларини олиб боришни, ўрганилган илмий-назарий маълумотларни тажриба синов асосида синаб кўришни ва шу асосда керакли хулосаларни чиқариш, ишлаб чиқилган методик тавсияларни амалиётга жорий этишни талаб

қилади.

Англаш билан боғлиқ малакаларни шакллантириш масаласи мамлакатимиз таълим тизимига сўнгги йилларда кириб келаётган халқаро баҳолаш дастурлари (PISA, PIRLS) да муваффақиятли иштирок этиш мақсади асосида пайдо бўла бошлади. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил декабрда қабул қилинган қарори [3]га асосан бугунги кунда ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлиги боғлиқ кўникмаларини шакллантириш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, ўқувчиларнинг 2022 йилда ўтказилиши режалаштирилган тадқиқотларда иштирок этиши ва ижобий натижаларни қўлга киритиши учун бир қанча қўлланмалар, ўқув-методик адабиётларнинг нашр қилинганлиги сўзимизнинг далили бўлиб хизмат қилмоқда.

2019 йилда бошланғич синф ўқитувчилари, методистлар ва соҳа мутахассислари учун “Халқаро тадқиқотларда бошланғич синф ўқувчиларининг ўқиш саводхонлигини баҳолаш” мавзусидаги методик қўлланма нашрдан чиққан. Ушбу қўлланмада таълим соҳасидаги ютуқларни баҳолаш халқаро ассоциацияси (International Association for the Evaluation of Educational Achievement – IEA) томонидан ўтказиладиган PIRLS (Progress in international reading literacy study) тадқиқоти доирасида фойдаланилган материаллар асосида тузилган бўлиб, унда PIRLS халқаро тадқиқотининг мазмун-моҳияти, ўқиш саводхонлигини баҳолаш йўналишига оид асосий тушунчаларнинг таърифи, топшириқлар, уларнинг тавсифи ва ечиш йўллари бўйича тавсиялар келтирилган.

Юқоридаги фикрларимизни давом эттирган ҳолда ушбу қўлланмада ўқиш саводхонлигига берилган таърифга эътиборингизни қаратмоқчимиз: “Ўқиш саводхонлиги – жамият томонидан талаб қилинадиган ва инсон томонидан қадрланадиган ёзма тилнинг шакллари идрок этиш ва амалиётда қўллай олиш қобилиятидир” [4]. Кўриб турганимиздек, эндиликда ўқиш саводхонлиги шунчаки бошланғич таълим жараёнида саводхонлик жараёни (алифбони ўрганиш) билан боғлиқ бўлган тор доирадаги тушунча эмас. PIRLS халқаро баҳолаш дастурининг асосий мақсади ўқиш саводхонлигини шакллантириш орқали ўқувчиларнинг синфда ва синфдан ташқари ўқишининг иккита кенг қамровли мақсади: яъни бадий тажриба орттириш, муаллифнинг нуқтайи назари, матнда қўлланган бадий тасвир воситаларини аниқлаш, уларнинг вазифасини тушуниш, матнда берилган воқеа-ҳодисаларга нисбатан муносабатини ифодалай олиш, ундаги маълумотлардан келажак ҳаётнинг қайсидир жабҳасида қўллай олиш билан боғлиқ жуда зарур ҳаётий кўникмаларни шакллантиришни мақсад қилади.

Ўқиш саводхонлиги ХХІ асрда яшаётган жамият аъзолари учун функционал саводхонликни белгилаб берувчи энг муҳим ўлчов ёки мезонлардан бири. Шу маънода бугунги кунда жуда кўплаб хориж олимлари ушбу кўникмани шакллантириш, бу жараёнга таъсир этувчи педагогик ва психологик омиллар, уни шакллантириш ва ривожлантиришда қандай ёндашувлардан фойдаланиш кераклиги, кўникмани ҳосил қилишга оид методика тавсиялар ва баҳолаш жараёнига оид муҳим тадқиқотларни олиб борганлар ва керакли хулосаларни чиқарганлар.

Хорижлик олим Д.Б.Элкониининг фикрига кўра ўқиш нутқ фаолияти ва ақлий жараёнлар билан боғлиқ фаолиятдир. Бошланғич синфда савод чиқаришнинг бош мақсади ҳарфларни уларнинг график модели ёрдамида товуш сифатида талаффуз этиш ҳаракатини амалга ошира олиш саналади [5]. Албатта, ушбу қараш бир неча йиллар олдин шаклланган бўлиб, унда ўқиш жараёни боланинг ақлий ва нутқ фаолиятининг бир вақтдаги самарали фаолияти натижаси эканлиги билан боғлиқ хулосаларни кўриш мумкин.

Ҳақиқатан ҳам ўқиб тушуниш жараёнининг инсон миёсида кечиши билан боғлиқ тадқиқотларнинг салмоқли қисми ушбу жараёнга оид психологик хулосаларни ишлаб чиқишга, бунда инсон онгида кечадиган бир қанча жараёнларнинг таъсири борлигини ўрганишга бағишланган. Бу борада ўзбек илмий тадқиқотчиси Ф.Шаропованиннг ҳам хулосалари мавжуд бўлиб, қуйироқда биз ушбу хулосалар таҳлили ҳақидаги фикрларимиз билан таништиришга ҳаракат қиламиз.

Илмий изланишларимиз давомида биз ўқиш стратегиялари ва уларни амалиётга жорий этиш масаласи билан боғлиқ маълумотлар билан танишиб чиқдик. Бу борада Н.Н.Сметанникованиннг “Обучения стратегия чтения” [6] номли қўлланмасида ўқиб тушунишнинг интерактив модели ишлаб чиқилганлигининг гувоҳи бўлдик. Унинг фикрига кўра ўқиш жараёни икки муҳим компонентни ўзида акс эттиради: перцептив (визуал) ва семантик (тушуниш). Ушбу қўлланмада ўқиб тушунишнинг интерактив модели муаллифнинг муайян матнни тушуниш бу – ўзининг шахсий матнини яратиш билан боғлиқ жараён эканлиги ҳақида фикрлар келтирилган бўлиб, муаллиф шундай матнни яратиш куйидаги тўрт омилга боғлиқ деб ҳисоблайди:

1. Ўқиб тушуниш тажрибаси ва билим;
2. Матннинг ўзига хос хусусиятлари;
3. Ўргатилаётган контекстнинг характеристикаси (мақсад, ўқув топшириқлари);
4. Қўлланадиган стратегиялар.

Шунингдек, ўқиб тушуниш жараёнини бу борада илмий изланиш олиб борган Д.Кукнинг тавсифига кўра қуйидагича англаш мумкин:

Ўқиб тушунишнинг интерактив моделида мавжуд билимлар ва кўникмаларга асосланади, бундан ташқари ўқувчининг шахсий-субъектив характеристикасига ҳам боғлиқлиги таъкидланади [7].

“Ўқиш кўникмасини шакллантириш ўқитувчининг энг асосий вазибаларидан бири ҳисобланади” дейди бу борада тадқиқот олиб борган хорижлик олима [8]. Унинг методик тавсиялари билан танишар эканмиз, кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлигини шакллантиришда қуйидаги бир қанча методик стратегияларни амалга ошириш аҳамиятли эканлиги билан танишдик. Жумладан, ўқувчилар билан биргаликда овоз чиқариб ўқиш, ўқувчиларга ўқиш, ёзиш ва матн мазмунини муҳокама қилиш имкониятини берувчи усуллардан фойдаланиш, ўқувчилар билан тез-тез матнларни ўқиш машғулотларини олиб бориш, ўқувчиларни ўзлари маъноларини тушунмаган сўзларини ажратиб чиқишга ҳамда улар устида ишлашга ўргатиш, ўқувчиларнинг оғзаки нутқи, сўз бойлиги ва орфографик саводхонлигини доимий назорат қилиб туриш, матн мазмуни ва берилган топшириқ ўртасидаги алоқани ўрната олиши учун махсус методик усуллардан фойдаланиш каби бир қанча методик тавсиялари тадқиқотимиз доирасида олиб бориладиган тажриба-синов ишларини ташкил қилишда қўл келади деб ўйлаймиз.

Шунингдек, хорижда ўқиш саводхонлигини шакллантириш масаласи ҳақида сўз борар экан, бизнинг илмий тадқиқотимиз мавзуси билан боғлиқ бўлган бошланғич синф ўқувчиларининг ўқиш саводхонлигини шакллантиришга оид баъзи қўлланмалар[9] мазмуни билан танишганимизда ҳар бир берилган матн ва топшириқлар учун матн

омилларининг алоҳида, топширик тавсифининг алоҳида берилганлиги ҳамда ушбу жараёнда ўқитувчининг вазифаси нимадан иборат эканлиги билан боғлиқ методик характерга эга бўлган тавсифлар билан танишдик.

Н.Е.Колганова[10] кичик ёшдаги болаларнинг ўқиш билан боғлиқ компетенцияларини шакллантиришнинг педагогик омиллари ҳақида сўз юритар экан, олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулосаларга келганлигининг гувоҳи бўлдик: замонавий метод ва интерфаол усулларни қўллаш орқали кичик ёшдаги ўқувчиларда ўқиш фаолиятига бўлган қизиқишни ошириш, уларнинг ушбу фаолият билан шуғулланишга бўлган рағбатини қўллаб-қувватлаш; кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ўқиш фаолиятини китоб ва матн билан ишлашга оид кўникмаларни ривожантириш ва мустаҳкамлаш орқали такомиллаштириб бориш; кичик ёшдаги ўқувчилар учун мўлжалланган, шу ёшдаги ўқувчилар учун мўлжалланган синф ва синфдан ташқари ўқув материалларининг ўзаро интеграциясини амалга ошириш ва шу орқали болалар адабиётини ўқитишнинг янги қирраларини кашф этиш ва мустақил ўқиш фаолиятига ўқувчиларни тайёрлаш; ўқитувчилар учун муайян ўқитиш технологиясини ярата олиш ва шу орқали кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ўқиш билан боғлиқ когнитив жараёнларининг самарали кечишига ёрдам бериш; самарали ўқиш технологиясини ишлаб чиқиш ва уни таълим жараёнига татбиқ этиш, таълимнинг барча босқичларида уни назорат қилиш.

Бундан ташқари, ўрганишларимиз давомида хорижда ўқиш саводхонлигини шакллантириш масаласи нафақат дарс жараёнларида, балки дарсдан ташқари машғулотлар ҳамда ота-оналар билан ҳамкорликдаги турли лойиҳалар ёрдамида ҳам амалга оширилишига оид маълумотлар билан танишдик. Жумладан, бу борада М.Г.Блажукнинг бошланғич синф ўқувчиларининг ўқиш саводхонлигини дарсдан ташқари машғулотларда шакллантириш масаласидаги илмий қарашлари аҳамиятга моликдир. У ўз ишида синфдан ташқари машғулотларнинг дарс жараёнидан қайси жиҳатдан фарқланиши ҳақида фикр юритар экан, шундай машғулотларда ўқиб тушуниш малакасини шакллантириш дастури қуйидаги мазмунга эга бўлиши кераклиги ҳақидаги тавсияларни бериб ўтганлар: ушбу дастур мақсадига кўра ўқиб тушунишга оид қандай кўникмаларни шакллантириш лозимлиги аниқланади; белгиланган кўникмалар асосида дастур мазмунини ишлаб чиқиш; белгаланган кўникмаларни шакллантириш учун қандай усул ва методлар танлаб олинганлигини белгилаб олиш; дастур доирасида қандай методик лойиҳалар ишлаб чиқилиши режалаштирилганлиги ва уни амалга оширишдан кўзланган мақсадни белгилаб олиш [11].

Хулоса қилиб айтганда, ўқиш саводхонлигини шакллантиришга

оид хорижий ёндашувлар билан танишиш жараёнида ўқишга бўлган мотивацияни уйғотишда ўқиш жараёнини мароқли ўтишини таъминлаш, бирор маълумотни ўзлаштириш ва унга кўра бирор амалий топшириқни бажара олишга эришиш, болаларга фонетика, акустика, луғат бойлиги, тез ўқиш, англаш ва мустақил ўқий олиш билан боғлиқ билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган турли методик усулларни ишлаб чиқишга зарурат бор.

АДАБИЁТЛАР

1. Ланин, Б.А. Методика преподавания литературы: Учебная хрестоматия- практикум: Для студентов высших педагогических учебных заведений [Текст] / Б.А. Ланин. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.

2. Буслаев, Ф.И. О преподавании отечественного языка / – М.: Либроком, 2010. - 360 с.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori. –Toshkent, 2019.

4. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent: Sharq, 2019.

5. Эльконин, Д.Б. Как научить детей читать: Избранные психологические труды. М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – С. 323–349.

6. Н.Н.Сметанникова. Обучения стратегия чтения. Баласс, 2013. – С.128.

7. A.Heath. Teaching reading: strategies & methods to encourage learning. 11 may 2021.

8. Kemba A. N.Namdi. Guide teaching reading at the primary school. 2005.

9. Колганова Наталья Евгеньевна. Педагогические условия формирования основ читательской компетентности младших школьников, автореферат. диссертаци ин асоискани еучено йстепен и кандидат апедагогически хнау к . – Тамбов, 2013.

10. Совершенствование читательских умений младших школьников во внеурочной деятельности. Блажук Мария Григорьевна, Екатеринбург, 2017.

11.Presentation Primary School, Sexton Street, Limerick, particularly Kaye Twomey and Máire O Sullivan. 2016.